

מיתוס מקומי רועים, שומרים, אהבות בשיח' אבריק

"בעלומיו היה עמנו עם של רועים. גם כשהשתקע על אדמתו והפך להיות חורש וזורע, שמר אמונים למסורת המרעה. ויהי הרועה מלכו, שליטו, משוררו ונביאו, ומאחורי הצאן הושרה שירת החיים והאהבה שיר השירים."

א. זייד

סקירה היסטורית על התיישבות רועים-שומרים בשיח' אבריק

בשנת 1925 עלתה "קבוצת הרועים" הראשונה לגבעות שיח' אבריק, אחריה, נעשו ניסיונות נוספים. גרשון פליישר, אריה אברמסון, רועים-שומרים מארגון "השומר" (שפורק), מלהיבים צעירים נוספים מ"קבוצת הרועים" לחבור אליהם.

אנשי העלייה השנייה והשלישית הכירו את המושגים: "כיבוש הקרקע", ו"כיבוש השמירה". עתה, נוסף להם האידיאל הרומנטי - "כיבוש המרעה". ראשוני הרועים נתפסו בעיני רבים כתימהונים.

כישלונות לא מרתיעים אותם. פליישר ואברמסון, ביחד ולחוד, שבים וחוזרים לשיח' אבריק לממש את רעיונם הנכסף - "המרעה".

בינתיים, השומר אלכסנדר זייד מתמנה לשומר יערות האזור מטעם הקרן הקיימת, וב-1926, מתיישב עם משפחתו על אחת מגבעות שיח' אבריק. מאז דבק בה.

"חלום שיח' אבריק" שובה את ליבם של צעירים מתל-אביב מ"חבר'ה טרסק", פועלי בניין מגדוד העבודה, בוהמינים ואומנים, אוהבי שתייה וזמר. ב-1927 הם מצטרפים ל"קבוצת הרועים" בשיח' אבריק (למעשה, פליישר נותר שם לבדו) "על מנת להזרים דם חדש", לדבריהם.

שנתיים לאחר מכן התפזרה החבורה. אמנם, חלום "כפר הרועים" לא התגשם, אך "שירת הרועים" שצמחה על גבעות אלו, הייתה לאחד מנכסי צאן הברזל של התרבות הישראלית.

משה יפה, בנאי ואומן בנשמתו, הגיע לשיח' אבריק בעקבות שריפת הגורן בחצרו של אלכסנדר זייד במאורעות תרפ"ט. על אחת מחורבות הכפר הערבי שיח' אבריק, בשכנות לביתם של משפחת זייד, בנה במו ידיו בית למשפחתו המתגוררת בו עד עצם היום הזה. משה יפה הוא אדריכל בית הקברות של "אגודת השומרים" בשיח' אבריק. הוא עיצב את מצבות הקברים בצביון ייחודי-מקומי תוך שימוש באבני הסביבה.

ב- 1933 קמה "אגודת השומרים" ונעשה ניסיון נוסף של להקים כפר שומרים-רועים בשיח' אבריק. אברמסון הרועה-השומר היה הרוח החיה. הוא היה משוכנע ששילוב מרעה עם שמירה ייתן שליטה על הקרקע העברית. לכן, הם רוכשים להם עדר צאן.

בעקבות התקרית עם הבדואים בקוסקוס-טבעון, ישב אברמסון כמעט שנתיים בכלא עכו. כל אותה עת, מטפח את העדר בשיח' אבריק הרועה בועז פרסוב.

לאחר ריצוי תקופת המאסר, אברמסון שב למקום ומנסה להקים עם חבריו השומרים, על גבעה סמוכה לגבעת זייד, יישוב עבור השומרים-הרועים. ב- 1938 עלתה קבוצה קטנה אל "פינת השומרים". ניסיון ההתיישבות נכשל אף הוא.

בשנת 1935, ביזמתו של אלכסנדר זייד הגיעה "קבוצת הרועים של הנוער העובד" לגבעות שיח' אבריק. גרעין זה הקים ב- 1938 עם קבוצת נוער מגרמניה את קיבוץ "אלונים" במסגרת יישובי "חומה ומגדל".

שיח' אבריק הוא סיפור של אהבות: אהבת הצאן, אהבת הזמר והחליל, אהבת המרחבים ו...סיפור של אוהבים.

אהבת הנדודים

אריה אברמסון, אדום בלורית ובעל עיניים ירוקות נוקבות, היה איש של נדודים, של אהבות ושל טרגדיות. אברמסון, מאנשי העלייה השנייה ואיש ארגון "השומר", חיפש כל ימיו את השילוב בין מרעה ובין שמירה. כדי להכשיר עצמו למטרה זו, יצא עם גרשון פליישר ודוד צלביץ אל שבט התורכמנים הבדואי ללמוד את מלאכת רעיית הצאן והיה ממקימי "קבוצת הרועים".

אברמסון היה גם ממייסדי "קבוצת הרועים" בשיח' אבריק, בשני ניסיונות ההתיישבות: בשנת 1925 ובשנת 1933. רעיון "כיבוש המרעה" אינו מרפה ממנו.

ב- 1935 הוא וליזה אשתו השנייה מתגוררים תחילה בג'דה (היום, רמת ישי) והוא משמש כרכז השמירה על אדמות קוסקוס-טבעון, שבעקבותיה ישב בכלא עכו.

לאחר השחרור מהכלא, ניסה אברמסון שוב להגשים את חלומו ולהקים כפר רועים. הוא עובר ב- 1938 עם ליזה אשתו ובנם התינוק ועם קבוצת צעירים קטנה לגבעה הסמוכה לביתו של זייד ומקימים ביזמתו את היישוב "פינת השומרים".

ב- 1939, לאחר רצח אלכסנדר זייד, עזב עם משפחתו את שיח' אבריק ו"פינת השומרים" ננטשת.

אריה אברמסון נפטר ממחלה, בסוף 1941, והוא בן 49 שנים בלבד. הוא נטמן ב"קברות השומרים" בשיח' אבריק.

עזה כמוות אהבה

בבוקר אחד של שנת 1922, בקיבוץ עין-חרוד, נשמעו כמה יריות. באחד החדרים התגלה זוג מתבוסס בדמו. היא – נחמק'ה אברונין-אברמסון, הוא – אהרונצ'יק רוזין.

נחמק'ה הייתה נשואה לאריה אברמסון. אהרן רוזין היה בחור יפה, שידע לנגן ולשיר. הוא הגיע לעין חרוד בעלייה השלישית. בזמן שאברמסון היה עסוק רובו ככולו במרעה, פרחה האהבה בין אהרונצ'יק לאשתו.

לימים, נמצאו דפי יומן שניהלה נחמק'ה, בעיזבונה של גליליה בתם. על פתקאות נייר, רשמה נחמק'ה את הגיגיה, לאחר גילוי הריונה. כתב ידה מסגיר את סערת ליבה ואת התחבטויותיה בין אהבתה העזה לבעלה הנודד אבי בתם הפעוטה, לבין אהבתו של הבחור הצעיר שהפיגה את בדידותה.

בני המשפחה החליטו להוציא את דפי היומן בספר. במבוא לספר, גורס מוקי צור, היסטוריון וחוקר, מומחה לתקופת העלייה השנייה והשלישית, שמותם היה אירוע של התאבדות.

הציירת שהלכה אחרי ליבה

ליזה אברמסון הייתה אישה צעירה ומשכילה, בוגרת מצטיינת של האקדמיה לאומנויות במוסקבה, כשהגיעה לארץ עם בעלה המהנדס. הם התגוררו בתל-אביב ובאותה עת, עסקה ליזה בציור.

ביקור שבת תמים בבית חברים בבאר טוביה שינה את חייה. ליזה פגשה שם את אריה אברמסון שומר-רועה, איש רב-פעלים שעלילות גבורה ואהבה נקשרו בשמו. היא עזבה את חיי העיר הנוחים שהיו לה והלכה בעקבותיו.

תחילה גרו בבית, בנוי למחצה, בג'דה (היא רמת ישי). מאותה תקופה נשמר ציור בו מופיעה דמותו של אריה, בצדודית, על רקע נוף העמק. לימים, כתבה על ציור זה: "לדעתי, נתנה תמונתי את דמותו האמיתית של אריה באותה תקופה: מבט תקיף וחולמני גם יחד".

בנם זמרי נולד ב- 1936 כששהה אברמסון בבית הכלא. כשהשתחרר עברו לגור ב"פינת השומרים". שם גרו בצריף וליזה עבדה כמבשלת. בעתות הפנאי ציירה.

לאחר רצח זייד הם עקרו לנשר ואריה אברמסון שב לעסוק בשמירה.

כשזמרי היה בן חמש וחצי מת אביו מדלקת ראות. ליזה עברה לקיבוץ גבעת ברנר יחד עם בנה, שם חיה עד יומה האחרון. היא המשיכה לצייר ועבודותיה הוצגו בתערוכות יחיד וקבוצתיות.

ביום הולדתה השמונים, ערך זמרי תערוכה גדולה מעבודותיה של אמו. התערוכה כללה ציורי שמן ומגוון גדול של רישומים ואטיודים המצוירים בקו מהיר ובוטח, שתיעדו תחנות שונות מחייה: ג'דה, שיח' אבריק ועוד, וציורי דיוקנאות של חברים ואנשי פלמ"ח שהחלימו בבית הארחה בגבעת ברנר. בכולם ניכרת אהבת האדם שבה ויכולתה לנסח, בקווים ספורים, משהו מהותי על טבעו של המצויר.

אהבת הצאן והמרחבים

אפרים ושרה אליאש מקבוצת "אחוזה" כבר בהיותם בכפר גלעדי הצטרפו ל"קבוצת הרועים" של "השומר" בחמרה (היום כפר יובל). לאחר תקופת הכשרה ברעיית צאן שעשה

אפרים אצל בדואים מבית שאן, חברו בני הזוג הצעיר עם חדווה בתם התינוקת, לגרשון ורחל פליישר ורות התינוקת. יחד עם אריה אברמסון ועוד חברים התיישבו בשנת 1925, בגבעת שיח' אבריק. המטרה - הקמת "כפר רועים".

בספרו "מסיפוריו של רועה צאן", מתאר אפרים אליאש, בהתפעמות, את המפגש הראשון שלו עם גבעות שיח' אבריק:

"כשבאתי עם הכבשים, התפזר העדר על פני הגבעה לאכול את העשב הרענן, שרגל בהמה טרם דרכה עליו. ואני עומד, משתאה למראה שלפני: שטיח ירוק, פרחים על אלפי גווניהם...ברק העפצים...ובתוכם...כתמים - כתמים לבנים של הצאן...

המראה כה השפיע עלי, שלא עצרתי כוח...נפלתי על פניו ב כ י ת י...."

אפרים אהב את המרחבים ואהב את רעיית הצאן. לימים, כשמונה להיות מנהל פרדס ב"גן רוה", מושב במרכז הארץ, זכר בערגה על ימי הנדודים עם העדר: "הגדרות סביב כל חלקה (ב"גן רוה"), הן שהפריעו לי במיוחד" - כתב.

ב- 1927 עזבה המשפחה את שיח' אבריק.

המצבה במושב "נטעים"

לאחר מותם, בשל המרחק הרב מביתם שבמרכז הארץ, החליטו צאצאיהם לקבורם במושב "נטעים" ולא במקום קבורתם של השומרים בשיח' אבריק.

אבל, בת-שבע בתם השנייה, ביקשה להנציח את זכרם בזיקה אל "קבוצת הרועים" שישבה בשיח' אבריק. חיפשה ומצאה דרך סמלית - עיצוב מצבה על קבר הוריה, בסגנון המצבות שעיצב משה יפה ב"קברות השומרים".

"האגדה" אודות אהבתה של סילווייה

בועז פרסוב הירושלמי נטש בנעוריו את ספסל לימודיו בבית הספר למסחר. ליבו נמשך אל החלוצים בעמק והוא הצטרף לקבוצת הנוער העובד.

בן שש-עשרה היה כשהתחבר אל "קבוצת הרועים" הראשונה בשיח' אבריק. אחר כך, הלך לרעות את הצאן בעין חרוד. הוא דבק בעבודת הצאן בכל מאודו עד רגעו האחרון והיה דמות מופת של רועה בעיני חבריו: "בכמה רוך ועדנה התייחס לכבשים, באיזה שקט וסבלנות" - אמרו.

בשנת 1929 נאלץ להצטרף להוריו שהיגרו לאמריקה, אך הוא לא מצא את מקומו שם.

ב- 1934 הוא שב ארצה עם סילווייה, בחירת ליבו, והצטרף ל"קבוצת הרועים" המתחדשת בגבעות שיח' אבריק.

באחד הימים, היה זה יום שרב, יצא למרעה וקיבל, כנראה, מכת חום. כשבאה סילווייה רעייתו כמנהגה יום-יום, עם האוכל בידיה, מצאה את גופתו במעיין יצחקיה. בן 27 היה במותו.

המוזוליאום - המכונה "האוהל" - שניבנה על קברו על ידי משה יפה, היה ראשון ב"קברות השומרים". על קיר "האהל" הוצב שלט נחושת מעשה ידי אביו, אומן מתכת ומורה ב"בצלאל", ועליו כתוב:

"העבר אין, העתיד מנין, הרגע כהרף עין"

בדברי ההספד שלו, סיפר אלכסנדר זייד את ה"אגדה" אודות אהבתם של בועז וסילווייה, כפי ששמע מפיהן של שתי נשים ששוחחו ביניהן ליד הקבר הטרי:

"היודעות אתן מה עזה הייתה אהבתה אליו? את כל האבנים לבניין "האוהל" אספה סילווייה במו ידיה, מכל הגבעות שבסביבה. במשך חודשים הלכה וליקטה כל אבן שישב עליה בועז. יום-יום נהגה סילווייה להביא לו לשדה את ארוחתו ונשארה עמו עד הערב... כל אבן שראתה אותם באושרם הובאה לכאן להיות מצבה לקבר."

ואכן, הוסיף זייד, "יש יסוד של אמת באגדה זו".

שירת הרועים נשמעת על גבעות שיח' אבריק

חבורה של צעירים בוהמינים מ"חברה טרסק" (ביניהם יונה רסין, משה זמירי, יעקב מחט ואחרים) החליטה ב- 1927 לעזוב את תל-אביב ולעשות מעשה חלוצי של ממש, להגשים את "חלום המרעה" בשיח' אבריק. הרעיון האידילי על חיים פסטורליים בחיק הטבע, הרחק מחיי העיר הסואנים, ריתק אותם: "בעוד העדר ילחך עשב באחו, יעלה הצליל בזמר ובחליל", אמרו.

"חבורת הרועים" התוססת של שיח' אבריק הצטיינה בהווי המיוחד שלה. חבריה אהבו מאוד לשיר וקול זימרתם נשמע מבוקר עד ערב. השירים תאמו את הלוך רוחם ואת אוירת המקום. יחד הם חיברו פזמונים, הידועים בכינויים: "שירי רועים". השירים הושרו בכל הארץ, אבל יוצריהם לא נודעו ונשתכחו. גם הם עצמם לא הקפידו בכך ולאמתו של דבר, לא תמיד ידעו מי כתב שיר זה או אחר. אבל, לפי עדותם, בלט ביניהם משה זמירי, שחיבר חלק גדול מן השירים, אך הצניע את חלקו ביצירתם.

מחברי השירים תפסו את השיר כמתנגן מעצמו, כיוצא מתוך געיית הכבשים ונובע מתוך הטבע - החליל שר את שירו והרועה משמש לו לפה. לכן, לא בקשו בעלות עליו. מבחינתם, השירים התחברו בצוותא ועל ידי יותר מאיש אחד.

חלק מהשירים מיוחסים רק לזמירי, אחרים - לאלכסנדר פן. אבל, יש כאלו שיש להם שני נוסחים, אחד של זמירי ואחר של פן. ניתן להניח, שכל השירים בנוסחם הגולמי הם של זמירי וכל השירים בלבוש האמנותי הם של פן. ניכר כי שררו ביניהם רעות ושיתוף פעולה.

שירי הרועים שכתב זמירי היו קצרים - שתיים שלוש שורות החוזרות על עצמן, שיר ללא סוף הפתוח לתוספות של החברים המשתתפים בשירה. לשיר נוספו קריאות הרועה אל העדר: או... אח... מה ... וכדו'.

השירים שכתב פן הם ארוכים ודרמטיים, עשירים בדימויים ותמונות לשון. הבתים בעלי מבנה מסודר, החריזה מאוד עשירה ורובם אינם פתוחים - לא ניתן להוסיף עליהם או לגרוע.

המשורר, אהובתו ושירתו

אלכסנדר פן התקרב, בסוף שנות העשרים, ל"חבורת הרועים" בשיח' אבריק שנולדה מ"חבר'ה טרסק". תוך כדי כך, יצר קשרים עמוקים עם אלכסנדר זייד, שנמשכו גם אחרי ש"חבורת הרועים" עזבה את המקום.

המפגש עם זייד היה רב-משמעות עבור פן. הוא הזדהה עם אישיותו ואימץ לעצמו ביצירותיו את קורות חייו של זייד. פן העריץ את אותו, את יכולתו לדבוק באדמה ולעמוד על דעותיו. הוא הרבה להתארח בביתו של זייד, אהב את רעייתו צפורה ונקשר לילדיו.

בשיח' אבריק חיבר פן את היפים בפזמוניו. האווירה הפסטורלית-אידילית שבשירים ניזונה מהחיים בקרב "חבורת הרועים" ומדמותו של אלכסנדר זייד, אבל בעיקר, מהשראתה של אהבה שהציתה את חייו, אהבה שנרקמה בינו לבין חנה רובינא, השחקנית המפורסמת והנערצת של "הבימה".

אלכסנדר פן וחנה רובינא נראו לא אחת מהלכים מאושרים בגבעות שיח' אבריק. השירים: "במצלתיים ובתופים", "למעין" (על מעיין יצחקיה) ו"מעמק לגבעה", נכתבו בהשראת אהבתם. בשיר "מעמק לגבעה" מתואר רועה המוליך את צאנו כחום היום וחולם על אהובתו היפה. שנים רבות שמרה רובינא את כתבי היד של השירים האלו, כעל אוצר יקר, וגילתה בכך טפח מסיפור אהבתם הגדולה.

מעמק לגבעה מאת אלכסנדר פן

מעמק לגבעה,

מהר להר,

כענני הסתיו

גולשים בסדר עדרי הצאן ושיר להם שר,

פזמון עצוב, רועה צעיר בעדר:

שתו, שתו, שתו העדרים

בחליל לכם אנעים -

לי לי לי...

אני ארעה צאני

כחם היום

והשרב גם הוא

לא יפחידני,

כי יש לי פנאי

לשבת ולחלום

על היפה

אשר אוהב הנני.

שתו, שתו, שתו העדרים...

הפסל הנשקף מול חלונה

אלכסנדר זייד, ה"שומר", היה איש של משפחה. ב-1926 התיישב עם צפורה וארבעת ילדיו על אדמת שיח' אבריק, כשומר היערות של הקרן הקיימת, ונאחז במקום בדבקות.

לצד "קבוצת הרועים" מארגון "השומר", שבנדודיהם ברחבי הארץ מימשו את רעיון "כיבוש המרעה", זייד גילם באישיותו את דמות "השומר-האיכר" - עובד אדמה ושומר סביבתו. במחרשתו הגשים את רעיון "כיבוש הקרקע". אך הוא גם האמין, שהקמת משקי רועים תסייע בשמירה על אדמות קוסקוס-טבעון, שיח' אבריק וחרתיה, שהיו בתחום אחריותו. לכן, עודד וטיפח התיישבות של רועים בסביבתו.

בליל ה-10 ביולי 1938, שמעה ציפורה שלוש יריות שהדהדו בחלל באוויר. נשמעה צעקה ואחריה עוד ירייה. באותו לילה, נרצח אלכסנדר זייד על ידי מארב של בדואים, בדרכו לחברי גרעין קיבוץ "אלונים" שישבו בגבעה שממול ביתו, ושירת חייו נגדעה.

צפורה, אשתו, הלכה לצידו לאורך כל הדרך. היא הייתה חברתו והיועצת שלו.

בני משפחתה מספרים, שבשל יגונה הרב על העדר נוכחותו היומיומית של בעלה-אהוב ליבה מחייה, נענתה להצעתו של הפסל, דוד פולוס, להקים אנדרטה לזכרו - שומר רוכב על סוס – בדמותו !!

מאותו רגע ועד מותה, עסקה צפורה בהנצחת זכרו.

התערוכה: מיתוס מקומי: רועים, שומרים, אהבות בשיח' אבריק

תודות

הפקה: טלי כהן – גרבוז, אוצרת הגלריה של מרכז ההנצחה

תחקיר היסטורי ועיבודו: שפרה לשם, מרכזת הארכיון ההיסטורי

ליקוט ומיון החומר: שפרה לשם ויגאל אורן, מצוות הארכיון ההיסטורי

תמונות וצילומים: באדיבות בני משפחת אברמסון ובני משפחת לוינסון-אליאש ומאוסף התמונות של הארכיון ההיסטורי של קרית טבעון

תודה מיוחדת לבת שבע לוינסון-אליאש שתרמה רבות לתחקיר ההיסטורי

ביבליוגרפיה

עורכים: מתיתיהו שלם, דוד זמיר, הרועה העברי, הוצאת אגודת הנוקדים, מרחביה, 1957
ד"ר הלפרין חגית, צבע החיים, ביוגרפיה של א. פן, הקיבוץ המאוחד- אוניברסיטת ת"א, 2007

אפרים אל-יש, מסיפוריו של רועה צאן, הוצאת עם עובד, 1977
אברמסון ליזה, בנתיבו של אריה, הוצאת עם עובד, 1977
רבינא ירמיהו, אגודת השומרים, הוצאת "השומר", 1956
חצרוני אריה, רועה ולוחם, סיפורו של גרשון פליישר, הוצאת מ. ניומן, תשל"ה
חבס ברכה, אלכסנדר זייד, הוצאת המרכז לנוער של הסתדרות העובדים בא"י, תרצ"ח
יומנה של נחמק'ה, הוצאת תמוז, 2000
חומרים מתוך ארכיון כפר גלעדי ושיחות עם בני משפחת אליאש, אברמסון וזייד

יום העיון: מיתוסים על רועים ועל שומרים

הרצאות

ד"ר מיכל סדן (נכדתו של גרשון פליישר) – רועים ורעים בשיח' אבריק

מוקי צור – אהבת ארץ ישראל בנדודים ובחליל

חוברת התערוכה

כתבה: שפרה לשם

עריכה: יגאל אורן ושפרה לשם, ארכיון היסטורי